

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

LIBRA

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЦЕНТРУ АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДИЄВІСТИКИ

Випуск VI

до 40-річчя науково-педагогічної діяльності

І. В. Немченко

Одеса
ОНУ
2022

УДК 94(100)“-04/17”(08)
L53

Рецензенти:

С. Б. Сорочан – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

В. М. Хмарський – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукові редактори **О. М. Луговий та В. В. Чепіженко**

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол №1 від 9.09.2022

L53 **Libra**: збірка наукових праць Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова / під ред. О. М. Лугового та В. В. Чепіженка. Вип. VI. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. 2022. – 172 с.
ISBN 978-617-689-545-9

У шостому випуску збірки «Libra» представлено результати наукових досліджень співробітників та друзів Центру антикознавства та медієвістики, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвячені різним аспектам історії Європи від античності до раннього модерного часу.

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-545-9

© Центр антикознавства та
медієвістики ОНУ імені І.І. Мечникова

О. С. Івченко

ТЕОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЯЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНОМУ ВЧЕННІ ГЕНРІ ФЕРНА

В середині XVII ст. Англія переживала масштабну політичну кризу — громадянську війну, в ході якої одна одній протистояли декілька політичних течій: абсолютисти, що виступили з ідеєю розширення надзвичайних прав короля, та парламентаристи, що прагнули збільшити повноваження Парламенту. Проте в 40-х роках XVII ст. виникає ще один ідейний напрямок — конституційний роялізм, головною метою якого став пошук шляхів примирення ворогуючих партій та встановлення «змішаного правління», при якому король та Парламент спільно правлять державою.

Цей термін було запропоновано англійським істориком Девідом Смітом для характеристики тих політичних мислителів, що виступали за правління короля в парламенті, тобто обмеження королівської влади за допомогою законів. І саме попередні революції — в 1641-1642 рр. — ця концепція сформувалась остаточно. Однак, слід зазначити, що в історіографії — як вітчизняній, так і зарубіжній — даній проблемі було приділено надзвичайно мало уваги. Звичайно, існує ряд робіт, присвячених цьому питанню: дослідження М. Джадсон, Р. Крокдейл, Д. Сміт. Вони містять пояснення теорії змішаного правління і висвітлюють її прояви в роки Англійської революції. Радянська історична школа детально аналізувала Англійську революцію з позицій марксизму. Особливої уваги заслуговують дослідження одного з провідних істориків Англійської революції М.А. Барга, що розкрив коріння політичної та конституційної кризи 1640-х років. Вивченням ідейних течій в історії Англії займався також Ю.М. Саприкін. Дослідження роялістської політичної думки представлені у вітчизняній історіографії значною мірою завдяки роботам І.В. Немченко, яка проаналізувала політичні ідеї Роберта Філмера, що був яскравим прибічником абсолютизму. Крім того, авторка дослідила представлення ідеї «змішаної монархії» та поняття «суверенітет» в роялістській політичній думці Англії 40-х років XVII ст.

Отже, враховуючи важливе значення концепції

конституційного роялізму для сучасного політичного устрою Великої Британії, вивчення основних ідей даного напрямку політичної думки, а також визначення тих мислителів, кого можна віднести до представників цієї теорії, залишається надзвичайно актуальним.

Для конституційних роялістів король був сувереном. Вони вважали, що все населення має визнати монарха верховним правителем в державі. Однак влада його не була абсолютною¹. В Англії взагалі не існувало абсолютної влади, проголошували роялісти. Повноваження короля обмежуються законом. При цьому сам монарх був джерелом закону і спочатку влада його була необмеженою – починаючи від Адама влада всіх перших правителів була абсолютною. Але в Англії королі з часом почали скликати лордів та представників общин, щоб порадитись з ними, і пообіцяли, що жодного закону не буде прийнято без їхньої на це згоди².

Таким чином, король за власним бажанням обмежив свої повноваження та права і у зв'язку з цим монарх повинен був тепер приймати закони разом з парламентом. При цьому самі палати також не мали права без згоди короля приймати або змінювати закони³. Тобто, конституційні роялісти проголошували ідею правління короля в парламенті. Конституційні роялісти прагнули зберегти існуючий устрій Англії, періодично вступаючи в дискусії як з прибічниками абсолютизму, так і з парламентаристами.

Так, в період між 1637 та 1642 рр. конституційні роялісти приєднувались у своїх поглядах як до парламенту, так і до короля. У випадку з введенням «корабельного мита» конституційні роялісти стали на бік парламенту, кинувши виклик монарху та його юристам в питанні надзвичайних повноважень правителя, захищаючи теоретичну структуру конституційного роялізму. Введення нового податку без згоди на це палат парламенту вони вважали спробою короля, що знаходився під впливом радників – абсолютистів, підірвати законні права

¹ Allen J. W. English Political Thought 1603-1660. London, 1936. Vol. 1. P. 483.

² Ibidem. P. 496.

³ Ibidem. P. 483.

парламенту⁴. В 1641 році Довгим парламентом було опубліковано акт, що складався з 204 статей, в яких йшла мова про зловживання королівської влади. Документ цей відомий як «Велика ремонстрація» і був спрямований проти абсолютизму. Вона містила, зокрема, нову вимогу про те, щоб король надалі призначав лише тих посадових осіб, яким парламент мав підставу довіряти. Це означало, по суті, політичну відповідальність посадових осіб перед парламентом і було сприйнято королем як вторгнення в його прерогативу виконавчої влади. Король відмовився затвердити ремонстрацію.

Після опублікування ремонстрації конституційні роялісти стали на бік короля⁵, оскільки більшість з вимог ремонстрації вони називали незаконними. Мова йде про такі положення, як вимога парламенту контролювати призначення королем таємних радників і чиновників на найвищі посади в державі, та контроль над військовими силами⁶. Так, для того, щоб не дати монарху використовувати адміністративний апарат проти парламенту та припинити всі можливі прояви впливу абсолютистів, палати вимагали, аби всі королівські радники призначались тільки зі згоди парламенту.

Крім того, у ремонстрації парламент вимагав, щоб будь-яке реформування церковного управління проводилось тільки після консультації з богословами, які будуть призначатись зі спільної згоди парламенту та короля. Конституційні роялісти вважали ці вимоги такими, що посягають на священні права монарха, його королівську прерогативу. При цьому роялісти посилались на традицію, зазначаючи, що ще у Великій Хартії йшла мова про недоторканість прерогативи короля, тобто його виключних прав. І це положення має залишатись недоторканим⁷.

Таким чином, після опублікування Великої ремонстрації

⁴ Croxdale R. Constitutional theories of kingship during the English revolution 1637–1660. Texas, 1972. P. 18–19.

⁵ Ibidem.

⁶ Петиция палаты общин, сопровождающая ремонстрацию о положении королевства, как она представлена его величеству в Гэмптон-Коурт 1 декабря 1641 г. // Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XIX. Москва, 1957. С. 41.

⁷ Stubbs W. The Constitutional history of England. Oxford, 1896. P. 242

конституційні роялісти стали на захист інтересів монархії. Мало того, вони допомагали Карлу I скласти «Відповідь на Велику ремонстрацію», в якій захищали інтереси монарха, заявляючи, що право призначати чиновників, радників, контролювати армію – це «законне право корони Англії...і порушити його означало б порушити закони держави»⁸.

Активну участь у критиці ремонстрації та полеміці із прибічниками парламенту взяв один із найяскравіших представників конституційного роялізму – Генрі Ферн. Про його життєвий шлях відомо дуже мало. З 1641 р. він був архidiaконом Лестера. Після загострення конфлікту між королем та палатами парламенту Ферн став на бік монарха і приєднався до нього у Ноттингемі в 1642 р.⁹. В 1649 р. у зв'язку зі стратою Карла I він усамітнився у Йоркширі, проте Реставрація династії Стюартів на англійському престолі дала йому можливість для кар'єрного росту – у 1660 р. він став викладачем в одному з коледжів Оксфорда – Триніті-Коледж, а в 1662 р. – єпископом Честера. Через рік після цього він помер¹⁰.

Перший трактат Генрі Ферна – «The Resolving of Conscience» («Вирок совісті») – розпочинається із заяви автора про неприпустимість повстання проти влади правителя. Ферн зазначав, що той, хто піднімає зброю проти короля – повстає проти Бога та його апостолів¹¹. Далі мислитель розглядав природу королівської влади і заявляв, що монарх отримав можливість правити країною тільки в результаті спільної згоди між ним та його підданими, але ця влада не абсолютна – вона обмежується законами, створеними в результаті цієї згоди¹². Автор зазначав також, що хоча піддані і обирали особу короля, проте свою владу він отримував тільки від Бога¹³.

⁸ Ответ короля на петицию, сопровождающую великую ремонстрацию 27 декабря 1641 г. // Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XIX. Москва, 1957. С. 51.

⁹ Smith D. L. Constitutional Royalism and the search for settlement. 1640–1649. Cambridge University Press, 1994. P. 228.

¹⁰ Ibidem. P. 229.

¹¹ Ferne H. The Resolving of Conscience. Cambridge, 1642. P. 34.

¹² Ibidem. P. 36.

¹³ Ibidem. P. 37.

Генрі Ферн виступав з рішучою заявою про неможливість допущення повстання проти короля: «В жодному випадку не можна навіть уявити можливість повстання проти законного короля...піддані не мають права брати в руки зброю і виступати проти помазаника Божого, оскільки це є злочин не тільки проти держави, а й проти Господа Бога»¹⁴. При цьому автор активно посилається на Святе Письмо: «Немає в Біблії жодної згадки про можливість повстання проти правителя...Ніколи піддані не починали війну проти царя із зброєю в руках..Так, Давид, хоч Саул і намагався позбавити його життя, не розпочинав жодних повстань, а тільки захищав себе...»¹⁵.

Мислитель зазначав, що піддані залишають за собою право на так званій пасивний спротив: «Якщо ми бачимо, що накази короля є незаконними, такими, що суперечать Святому Письму, ми можемо не виконувати такі накази...адже в протилежному випадку ми візьмемо гріх на душу і будемо відповідати за це перед Богом»¹⁶.

Генрі Ферн підкреслював, що король «...може перетворитись в тирана... однак і в такому випадку його особа є священною і недоторканною... відповідати за свої дії монарх може тільки перед Богом, оскільки король – представник влади Божої на землі»¹⁷.

Ферн захищав ідею «змішаного» правління – і короля, і парламенту, однак при цьому він зазначав, що ці два інститути влади не були рівними між собою. Особливо яскраво ця ідея проявилась в такому трактаті мислителя, як «The subject of supremacy. The Right of Ceaser» («Предмет верховенства. Право Цезаря»). В цій роботі автор зазначав, що король є верховним правителем в державі, а палати парламенту повинні тільки допомагати йому приймати нові закони та вводити нові види податків¹⁸. Ферн описував також і прибічників короля, називаючи їх захисниками встановлених законом церковного та

¹⁴ Ibidem. P. 2.

¹⁵ Ibidem. P. 4.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ferne H. The subject of supremacy. The Right of Ceaser. London, 1643. P. 54.

державного управління в Англії: «Король – це верховна влада, бо так призначив Бог... Вся країна підкорюється йому... Король скликає обидві палати Парламенту, щоб в згоді з представниками палат приймати найкращі рішення на користь країни... Немає влади на землі, яка б стояла над королем»¹⁹. Автор підтверджував думку про те, що монархія в Англії на законних підставах обмежена законами. Ферн наголошував на тому, що не може бути парламенту без короля, як не може бути тіла без голови²⁰. Однак король повинен діяти тільки в рамках закону, бо закон стоїть над правителем. Однак це обмеження вводиться тільки завдяки бажанню самого короля. Правитель прийняв рішення добровільно обмежити свої права законами і стати зразком для своїх підданих.

Король, на думку мислителя – це та сила, що регулює життя держави, дбає про благополуччя та безпеку підданих. Генрі Ферн зазначав, що якби не було такого обмеження законів, то монархія швидко переросла б в тиранію, а та – в анархію. Мислитель виступив також на захист існуючої структури Англійської церкви. Так, Ферн проголошував, що ця церква встановлена законом, вона захищає королівство та сприяє укріпленню влади монарха. Генрі Ферн був одним із тих, хто закликав розпочати мирні переговори. Підкреслюючи, що «у випадку зволікання з миром країна зазнає непоправних втрат»²¹.

Таким чином, представників ідеї конституційного роялізму об'єднували, по-перше, теорія про правління короля в парламенті, тобто про обмеження влади правителя за допомогою законів, і, по-друге, збереження структури англійської церкви, хоча особливого релігійного ентузіазму вони не виявляли. Всі вони вважали Бога джерелом влади правителя, тобто король отримав свою владу від Бога, тому, відповідно, може бути підсудним тільки йому одному. Це неодноразово підкреслювали у всіх своїх звертаннях до палат парламенту як Яків I, так і Карл I²².

Разом з тим всі мислителі підкреслювали

¹⁹ Ibidem. P.62.

²⁰ Ibidem. P.64.

²¹ Ferne H. The Resolving of Conscience. Cambridge, 1642. P. 4.

²² Smith D. L. The Early Stuart Kings, 1603–1642. Routledge, 2001. P. 34

неприпустимість збройного повстання проти короля, навіть якщо той перетворюється на тирана. Крім того, незважаючи на обмеження своєї влади, правитель зберігав за собою деякі недоторканні права, такі, як, наприклад, право призначати радників, воєначальників, чиновників. Але король не має права самостійно без участі Парламенту приймати закони і встановлювати нові види податків. Правитель і Палати Парламенту представниками теорії конституційного роялізму уявлялися як єдине політичне тіло, на чолі якого стоїть монарх. Мислителі виступали також за збереження англіканської церкви і протестантизму як встановленого законом.

Всі ці ідеї були присутні в політичному вченні Генрі Ферна, що дає можливість вважати його одним з найяскравіших теоретиків концепції конституційного роялізму.

ЗМІСТ

Від редактора	3
<i>Голубович І. В.</i> Середньовічна автобіографія: від «недоречного відступу» до «біографічного повороту» в сучасній гуманітаристиці (казус П. М. Біцилли).....	7
<i>Довгополова О. А.</i> Методологічний вибір історика та філософсько-історичні установки (теоретичні пошуки П. М. Біцилли та Л. П. Карсавіна).....	27
<i>Ярош О. А.</i> Аналіз теорій «харизми» Макса Вебера та Едварда Шилза.....	41
<i>Ізбаши-Гоцкан Т. О.</i> Політична ситуація в грецькому полісі за даними монетної типології (на прикладі Гераклеї Понтійської)	66
<i>Луговий О. М.</i> Держава та система освіти у Візантії.....	74
<i>Кузьмін Є.</i> Язичницькі боги в «Книзі ангела Разієля».....	92
<i>Налівайко А. О.</i> Взаємовідносини між церквою та королівською владою в Англії кінця XI - поч. XII ст. у висвітленні проф. Л. М. Беркута.....	100
<i>Чепіженко В. В.</i> «Політична мова» в стратегіях репрезентації влади Річарда II Плантагента	107
<i>Лобачова Т. О.</i> Населення Тоскани XV століття у висвітленні Девіда Герлігі	124
<i>Стасюк О. В.</i> Примус до шлюбу у реєстрах Апостольського Пенітенціарію (1431-1503).....	133
<i>Прохорова А. Ю., Тоцький П. М.</i> Жінка на троні: критична візія англійської протестантської політичної думки	143
<i>Івченко О. С.</i> Теорія конституційного роялізму в політичному вченні Генрі Ферна	155
Abstracts	162

Інформація про авторів

Голубович Інна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускниця історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1989 р., писала під керівництвом І. В. Немченко курсову роботу.

Довгополова Оксана Андріївна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова, кураторка платформи культури пам'яті Минуле/Майбутнє/Мистецтво. Випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1986 р., писала під керівництвом І. В. Немченко курсові та дипломну роботу.

Ярош Олег Анатолійович, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору історії східної філософії Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1993 р., писав під керівництвом І. В. Немченко курсові та дипломну роботу.

Ізбаш-Гоцкан Тетяна Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1986 р.

Луговий Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2004 р., в 2009 р. захистив дисертацію під керівництвом І. В. Немченко.

Кузьмін Євген, незалежний дослідник історії науки, фахівець із східноєвропейської географії Яд Вашем (Єрусалим, Ізраїль). Народився в Одесі, Україна. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1997 р.

Налівайко Андрій Олександрович, випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2009 р., аспірант І. В. Немченко в 2017–2021 рр.

Чепіженко Вадим Віталійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2015 р., під керівництвом І. В. Немченко писав курсові та дипломні роботи та захистив дисертаційне дослідження у 2021 р.

Лобачова Тетяна Олександрівна, випускниця кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова 2020 р., аспірантка І. В. Немченко в 2021–2022 рр.

Стасюк Ольга Володимирівна, здобувачка 2-ого року PhD програми із Пізньоантичних, середньовічних та ранньомодерних студій в Центральноєвропейському університеті: Відень (Central European University)

Прохорова Алла Юрїївна, випускниця (2005 р.), пошукачка та старша лаборантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова у 2011–2014 рр.

Тоцький Павло Микитович, випускник французького відділення факультету романо-германської філології та кафедри нової та новітньої історії історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1980 р., старший викладач та доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у 1995–2017 рр.

Івченко Ольга Степанівна, кандидат історичних наук, випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова 2011 р., аспірантка І. В. Немченко в 2011–2015 рр., захистила під її керівництвом дисертацію в 2021 р.

Наукове видання

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЦЕНТРУ АНТИКОЗНАВСТВА ТА
МЕДІЄВІСТИКИ**

Випуск VI

В авторській редакції

Підп. до друку 10.11.2022. Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 8,11. Тираж 20 пр.

Зам. № 2510.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво ДК № 4215 від 22.11.2011 р. Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Єлісаветинська, 12

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua